

I Edukacia e Romane chavenge and-I Evropa

I Formacia vash o asistentura thaj e shkolake
romane mediatorija

I Formacia vash o asistentura thaj e
shkolake romane mediatorija
Seminari and-i Timishoara/Rumania 1-4 aprilo 2004

Kerdo khetanes e

Raporti kerdo katar I Calin RUS

SO ISI ANDRE

1. Anglutnipen.....	5
2. E mediatorengi thaj e romane asistonengi rolja	7
2.1. Duj konzeptura : mediatorija thaj shkolake romane asistentura	7
2.2. O mediatori thaj o romano asistenti lengiri rolja and-o verver/diferentna thema	8
2.3. Komparacia mashkar i analiza thaj so avela and-i praktika....	13
3. Sar inkijarel i institucia thaj profesonalno statuti vash o mediatorija thaj e shokalke asistentura.....	17
3.1. Tipura katar e instituciako inkijaripen vash o mediatorija thaj e shkolake asistentura	17
3.2. Te sikavas : o than e mediatoresko than and-i edukaciake politike kaj te asutisaren pes o Roma and-i Rumania	18
3.3. Problemura thaj soluzie kaj te ovel profesionalno pridzaripen e mediatorenge thaj e shkolake asistentura	20
4. O siklijavipen/i formacia e mediatorengo thaj e siklijarnengo	24
4.1. Sikavas duj examplura vash o silijavipen : romane pedagogka asistentura and-i Slovakia thaj shkolake romane mediatorija and-i Rumania	24
4.2. Analiza : so trobul thaj treningura – kana dikhel pes i realiteta ko tereni/ and-i praktika.....	27
5. Konkluzie thaj Rekomandacie.....	30

I formacia vas o mediatorija thaj e shkolake romane asistentura and-i Evropa

1. Anglutnipen

O vakijaripen vash e Romane chavengi edukacia si ande sasti Evropa. Dikhindor sa o diferentna/verver kulturake kontextura si but problemura thaj parimata: naj aksesu and-i edukacia, ni dzal pes but and-i shkola, mekel pes i shkola, si diskriminacia and-i shkola, naj lache rezultatura and-i shkola, si pares te sikljiol pes, mothovas numaj o kajekh katar o maj bare problemura.

Si but bersha kaj kerde pes but strategie, planura, kaj te kerel pes pala lende buti and-o verver/diferentna thema and-i Evropa kaj te lacharel pes i situacia e Romengi thaj i edukacia astarelas sa jekh var jekh but zoralo tan and- e akava konteksti. Aijal, but avrutne/internasionalna organizmura kerde but dokumentura pala akava thaj o Evropako Konsilo si jekh katar o maj aktivna aktura and-akala butija. Kerda pes i Rekomandacia n° (2000) 4 katar e Ministerengo Komiteti karing o thema membrura vash e romane chavengi edukacia savi adoptisarda pes and-o bersh 2000 thaj savi mothovel “ kaj o problemura saven silen e Romane chaven and-i shkola aven katar e edukaciake politike save keren pes bute bershendar save ande i asimilacia, i segregacia, and-i shkola thaj vi o motivi savo mothovel kaj e romane chaven silen problemi “ sar sozio kulturalno handikapo” thaj trobul, kamel pes te kerel pes so maj sig butija saven te den posibiliteta te ovel jekh chachutni egaliteta and-o shansura vas i edukacia and-o globalna politike vas i edukacia thaj te azutisaren pes o Roma.

Thaj kana dikhel pes o fakti soske i Direkcia vash i Edukacia and-o Evropako Konsilo kerel buti pal o proekto vash e Romane chavengi edukacia, akava sikavel jekh baro intereso thaj kerel konfirmacia vash o vaznipen, o manglipen thaj sikavel so si aktualano akava pushibe vash i edukacia.

E siklijavnengi formacia si jekh but vazno elementi kana vakijarel pes kaj te lacharel pes e edukaciaki sistema thaj kaj te shaj te kerdjiol maj lachi kaj te azutisarel e romane chaven.

Si vi momentura kana kajekh grupe trobul len vi aver azutipen thaj aver manusha kon te keren buti and-o ekipi thaj ande akala butija i formacia na astarel jekh importantno tan, akaija buti kerel pes katar o

mediatorija thaj o romane asistentura, pal akaija profesija keren buti but manusha ande but thema, akaija buti vazda pes katar o bersh 1990.

Akava dokumenti sikavel i aktualno situacia vash akala mediatorija thaj shkolake asistentura and-o verver evroputne thema thaj del posibiliteta te gindisarel pes vash o profesionalno statuti akale manushenge kon keren buti ande edukaciake personali thaj akaija informacia avel katar jekh avrutno/internasionalno kidipen savo kerda pes katar o 1 – 4 Aprilo and-i Timisoara, jekh kidipen kerdo katar e Evropako Konsilo thaj o Internasionalno Instituti and-i Timisoara, thaj vi e azutipnasa katar o edukaciako raipen and-i Rumania.

And-o maj anglutno lil and-o akava raporti ka kerel pes explikacia, ka mothovel pes maj laches kaj te axialjiovel pes shukar so si o lafi « asistenti » thaj « mediatori » soske akala duj lafura axialjioven pes na jekh and-o diferentna/verver nasionalna kontekstura. Thaj odolestar isi jekh propozicia kaj te kerel pes analiza vash i rolja kaj shaj te ovel les e mediatore thaj e manushe kon si romano asistenti and-i shkola, te vakijarel pes pala lesko profili, pal i buti savi vov trobul te kerel.

And-o dujito li land-o dokumenti vakijarel pes maj but pal i analiza thaj vash o institusionalno kadro thaj vas e mediatoresko profesionalno statuti thaj vash o statuti pal o manush kon si asistenti. And-o trito lil vakijarel pes pal o diskusie save kerde pes and-o seminari, vas o pushibe kaj te kerel pes formacia e mediatorenge thaj e romane shkolake asistentura. And-o maj palutno lil keren pes o maj vazne konkluzie thaj rekomandacie save kerde pes and-o kidipen and-i Timisoara, sa akala informacia inkluste katar o vakijaripen e manushengo jekh avereste thaj katar savore butijake grupe.

Inkijardo and-i godi so kamle o manusha kon sasas ko seminari and-i Timisoara ande akava dokumenti thaj and-i leski informacia ka mothovel pes o lafi « Rom » thaj na « Rom/Tsigane », akava ka kerel kaj te ovel maj lokeste o drabaripen thaj si maj shukar kana dikhel pes i realiteta and-o thema save si andre.

2. E mediatorengi thaj e romane asistonengi rolija

2.1. Duj konzeptura : mediatorija thaj shkolake romane asistentura

I ideija kaj te ovel jekh manush savo si rom avel odolestar kaj te shaj te lokijarel pes o fulipen thaj te vazden pes o shansura and-i edukacia thaj akava avel katar o prinzipi te shaj te del pes posibiliteta o manusha direktno kon si roma te len tan and-o butija save keren pes e romenge thaj te von dzanen maj laches thaj shukar savo si o trobuj e romenge. Akava o Jean-Pierre akharel « te tovel pes vast and-o dinamizmo, o kapaciteti so si andre ». Akaija ideija savi inklisti si desh bersh, avgives si chachipen and-o but thema. Akava del amen posibiliteta te nakavas o niveli vash i teorija thaj o teorikane gindura and-o proekti. I buti katar o tereni and- o but thema thaj o informacie save si dosta den posibiliteta te araken pes soluzie, save naj numaj chachutne vaj save shaj te oven kerde, te ovel realizacia pala lende. Akala butija save aven katar o tereni thaj akaija informacia musaj/trobuj te kerel pes lenge analiza thaj te sikaven pes anglal o manusha kon len o desizie and- edukaciake politike thaj akala propozicie te shaj te den jekh zoralo impakti savo te ovel bute vaxteske/vrijamake. Dikhindor i buti pala akaija lachi/shukar ideija pala savijate kerel pes buti but bersh, o zoralimata, o raipen and-o verver thema, thaj o butija pala savende von keren but naj jekh.

Len pes duj konzeptura and-i baza : « shkolako mediatori » thaj « shkolako romano asistenti », thaj trobul te vakijarel pes so axaljiovel pes pal akala duj lafura. Mothovel pes vi o lafi « romano mediatori » thaj, « romano asistenti », thaj akala lafura naj len direktno relacia e shkolasa thaj vi « Roma teaching assistant » vaj « Lernhelfer » save bichalen direktno and-o prozesi vash o siklijavipen.

Kaj te na keras paro o drabaripen ka vakijaras numaj pal duj butija :

- o asistenti rom, savo kerel numaj and-i shkola buti thaj and-o klaso, vov azutisarel e siklijavne kana kerel buti vash o siklijavipen ; akava posti si but pashe akale postesa e manushençar kon si sar pedagogka asistentura thaj o asistentura save azutin and-o silijavipen kon azutisaren e chaven saven silen problemura thaj saven trobul len azutipen kaj te ovel len integracia and-i shkola
- o romano mediatori, leski buti trobul te kerel pes kaj te ovel pashes e romençar, thaj te kerel o kontakti mashkar i shkola

thaj o roma; akava posti pashijarel pes but e postesa vash o sozialno asistenti vaj e postesa mediatori kaj te kerel buti e manshençar.

And-i realiteta, and-o chachipe i situacia si maj pari thaj kompleksno. Jekh dikhipen pal akala terminura thaj pal so axaljiovel pes pala lende sikavel lengo pashijaripen thaj lengiri diferencia and-o verver thema. Akava so mothovel pes maj dur, dikhel te sikavel maj laches thaj shukar sar axaljioven pes akaija butija and-o verver thema and-i Evropa.

2.2. O mediatori thaj o romano asistenti lengiri rolia and-o verver/diferentna thema

O maj anglutne thema save kamle the ovel len akala manusha kon te keren buti kaj te lacharen te azutisaren e romane chavengi edukacia si i Ispania, i Finlandia, thaj i Chexsko Them (Republique Tchèque).

Aijal, and-i **Andaluzia** katar o bersha 1980, jekh shel manusha mediatoija savore Roma, kerenas jekh buti kaj te azutisaren and-i shkola, thaj kerenas o kontakti mashkar o siklijavne thaj o familie, mashkar i shkola thaj o kher, kaj te shaj te azutisaren te naj man ovel buti problemura thaj te shaj te dzan o roma chave laches ki shkola, ande kajekh thema maj but katar o 50%.

And-i **Finlandia**, and-o bersha 1990, o manusha kon keren sozialno buti thaj o romane mediatorija, len pes butijate kaj te shaj te azutisaren vas o pushiba save si and-i (edukacia, i chib, thaj i kris, thaj aver.).

And-i **Tchexsko Republika**, o konzepti pala savende kerel pes buti si o pedagogko mediatori (Roma teaching assistant). O manush pal akaija buti astarda te kerel buti and-o shkola desar 1990, leski rolia si te azutisarel te ovel maj lacho kontakti mashkar o siklijavne thaj o romane chave. Thaj so maj te azutisarel and-o prozesi vash o siklijavipen, thaj vi trobul te kerel o kontakti mashkar o familie thaj i shkola.

And- i **Slovakia**, si i profesija vash o pegagogko romano asistenti. Akala trin kategorije si ande akala trin thema: (1) and-o kadro pal o siklijavipen, (2)vash o aktiviteija thaj o vrijama e romane chavengi vrijama thaj (3) thaj i koperacia e familiasa. Thaj o asistenti trobul vi te kerel buti e sherutnimasa, e bi –raipninake organizacie – organizacie save naj katar o guvernno, e kangeriençar. Vov trobul vi te dikhel do

trobul pes thaj te kerel vi proektura e romenge katar o lokalno niveli. Maj shukar te mothovel pes i responsabiliteta vash akala trin kategorie ko romane pedagogko asistenti si:

1. Khetanes e siklijavimnasa :

- Te kerel buti direktno e siklijavnesa thaj vi e edukaciake personalesa and-i shkola;
- Te azutisaren pes o chave save aventar katar o chore familie thaj saven silen problemura e siklijavimnasa, te azutisaren pes kaj te ovel len maj lokeste te axialjoven pes e averençar – e chibiençar, et kulturençar thaj vi sozialno (te kerel pes lafi, te del pes duma e chavençar ande lengiri deijaki chib);
- Te toven pes mexanizmura save te azutisaren e romane chaven te vazden pumare kompetencie;
- Te keren pes aktiviteija pal o sikijaripen e chavengo thaj vi akale chavengo savenge trobul spezialna butija and-i edukacia;
- Te toven pes spezifikane kulturalna butija and-e edukaciake aktiviteija ;
- Te agordisaren pes verver butija vash i spezifikani edukacia save si mothovde katar o siklijavno;
- Te ovel materiali savesa te kerel pes buti and-o siklijavipen ;
- Te dikhel pes so keren o chave kana silen pauza ;
- O manusha te oven kana keren pes kidimatura katar e edukaciako personal;
- Te lel pes o naturalno putaripen e chavengo and-i godi kaj te shaj te vazdel pes o stimuli te dikhen pes o aver kulture thaj te ovel axakijaripen mashkar lende.

1. Kana si o aktiviteija kana si vrijama/pauza :

- Te kerel pes koperacia e sherutnençar kon si and-e shkolake klubura ;
- Te kerel pes kordinacia thaj te azutisaren pes o artistikane aktiviteija kana si vrijama (gilija, muzika, teatro thaj aver) ;
- Te keren pes vizite te dikhen pes o historikane thaj kulturalna butija ;
- Te ovel partisipacia and-e shkolake aktiviteija ko regionalno niveli ;
- Te keren pes sozialna aktiviteija e daiençar thaj e dadençar ;

- Te keren pes buti e sherutnençar katar o shkole pal e edukaciake aktiviteija save si avrijal katar i shkola thaj vi o aktiviteija kana si holiday (kana dzal pes po paj);
- Te Azutisaren pes soziajna butija
- Ande savore akala aktiviteija te kerel pes buti sar jekh manush kon del gindura, kon azutisarel, thaj vi sar jekh manush kon si rom.

3. Buti e familiasa

- Te dzal pes and-o khera , and-o familie so maj but ande akala familie kon si chore, thaj savengi situacia si bilachi, kaj te shaj te prindzarel pes maj laches, maj shukar so gindisaren o deija thaj o dada, thaj vi te dikhel pes o sastipen e chavengo ;
- Te keren pes kidimatura thaj kolaboracia e familiençar kaj te shaj te oven maj andre and-e sklijavipnasko prozesa ;
- Te del pes informacie and-o familie thaj te mothovel pes lenge sosi importante i edukacia maj anglal kaj te astarel i normalno shkola ;
- Te ovel axakijaripen thaj te marel pes karing o bilache stereotipura, thaj vi o kontaktura mashkar o deija/ dada thaj gadze ;
- Te keren pes spesifikane aktiviteija e romane deijenge.

And-i **Anglia**, o sherutnimata pal i edukacia tovde Servizura kaj te keren buti vash i edukacia e pirutnenge. Von toven shkole thaj spezialistura save shaj te azutisaren thaj te den gindura thaj dikhen sar te lacharen i komunikacia mashkar o familie thaj i shkola.

And-i **Austria**, desar 9 bersh i organizacia Romano Centro, kerel buti e ternençar kon si and-i Universiteta te shaj te keren buti bi lovengo kaj te azutin e chaven te sikljion.

Maj anglal astarda pes kaj kidas pes o grupe katar o romane chave pal o xabe thaj pal odoba akava prozesa kerda pes and-o khera kaj train o chave. O terne « Lernhelfer » Azutisaren e chaven kaj te dzan maj but and-i shkola thaj dikhen sar te vazden lengere shansura kaj te sikjion maj but. Akava keren le avrijal katar i shkola thaj bi relaziako e siklijarnençar.

O Instituti pal i Putardi Sosietata thaj i drakhin/network katar o fondacie thaj organizacie tovda and-o thema and-i **Zentralno Evropa, Orientalno thaj Sud – Est** .

Thaj vi e azutimnasa katar o George Soros von kerde programme pala o romane mediatorija, shkolate thaj kon te keren buti e manushençar thaj vi romane asistentura.

Aijal, o romane asistentura keren buti and-o programe« *Step-by-Step* » kaj te keren buti and-o cikne klasura thaj te putren jekh tan e romane kulturake thaj chibijake kaj te azutisaren e chaven te keren i relacia mashkar pumari chib thaj i chib savi vorbisarel pes and-i shkola. Von trobul te keren buti sar manusha kon azutin e siklijarnen, thaj von azutisaren kaj te keren cikne butijake grupe thaj te ovel buti and-i koperacia.

And-i **Poljska**, o romano asistenti astarda te kerel buti katar o bersh 2001 and-o regioni Malopolska. Pal akava experiment and- i Programa katar o guverno adoptisardi and-o bersh 2003 dikhel pes kaj te oven manusha butijarne kon te azutisaren and-o klasura kaj si romane chave, thaj vi i buti pal o romane asistentura.

Akala manusha trobul te len i pakiv katar o manusha and-o them, te azutisaren e romane chaven te shaj te dzan maj laches and-i shkola, te azutisaren len vi emozionalno, te azutisaren e siklijarnen te keren buti e romane chavençar, te sikavel pes and-i shkola i romani chib thaj kultura, te dikhel pes e shkolo prozesa e romane chavençar, te dikhen pes save si o problemura thaj o talantura e romane chavenge, te kerel pes maj loki i komunikacia mashkar romane chave/ familie thaj i shkola. Te kerel pes buti kana si konfliktualna situacie, te mothovel pes, te del pes informacia savi inklel katar o kidimatura anglal o romane familie. Te del pes posibiliteta o familie te oven and-o prozesa (sar and-o aktivitetija, te dzan kana si piripen, visite, spektaklura thaj aver.), te dikhen pes save si o finansikane problemura save ni den posibiliteta e romane chaven te sikljion. Thaj vi o romani asistenti siles i responsabiliteta te sikavel vi karing o chave vi karing o siklijarne o informacie vash i romani kultura thaj o specifikane karakteristike.

And-i **Bulgaria** o maj anglutne experiencie pal e romane asistonengi buti astarde katar o bi –raipnikane organizacie/ organizacie save naj katar o guverno. Akana naj but vrijama sar o Ministeri vash i Edukacia lila jekh koncepti kaj te kerel pes buti mamuj i segregacia thaj te azutisarel pes o fulipen and-e shkolo prozesa katar o romane chave. Aijal and-o dokumentija and-o Ministeri mothovel pes soske i buti katar kaj trobul te kerel o romano profesori asistenti si: kaj te azutisarel i adaptacia e romane chavenge and-i shkola, te azutisarel i komunikacia e romane chavenge e averençar turijal lende thaj vi te lokijarel o relacie mashkar o familie thaj o siklijarne.

And-i **Croatia** i buti katar o romane asistentura astarda sar jekh experimenti and-o bersh 2000 thaj katar o bersh 2003 akaija funkcia kerda pes lake inegracia and-i nazionalno programa e Romenge thaj si 18 asistentura kon keren buti pal jekh desizia savi si lini katar o Ministeri. I rolia thaj i buti savi keral o romano asistenti si mashkar o familie thaj mashkar o siklijarne and-i shkola. And-i shkola, o asistenti trobul te dikhel sar o chaven dzan and-i shkola, trobul te dzan regularno, te dikhel sar siklijon, thaj sar dzal pe lenge o siklijavipen. Vov trobul vi te dikhel sar o sikijavno kerel buti e chavençar thaj te azutisarel kana isi problemi e chibijasa kana nashti te axialjovel pes laches, shukar i chib. Ande piri buti o asistenti trobul te dikhel kana o chave aven and-i shkola, kana dzantar, thaj te dikhel lengiri buti and-i shkola. Te kerel i komunikacia mashkar o familie thaj i koperacia e avere servizonençar saven silen i responsabiliteta te keren buti e romençar. O asistenti trobul te azutil e chaven kaj te keren pumare butija save trobun e shkolake, thaj te sikavel len kana trobul.

And-i Rumania, o konzepti si « romano mediatori ». Akava konzepti astarda and-o bersh 1990 thaj ande akava momenti astarda vi o konzepti vash « sanitarno romano mediatori ». Leski rolia naj te ovel and-i shkola si numaj te kerel i relacia mashkar i shkola, i familia, thaj o romane chave thaj o roma kon beshen and-o them. O responsabilitete, o butija save trobul te kerel o mediatori si akala sar penel o Ministeri vash i Edukacia:

- Te azutisarel pes i shkola e romane chavengi pe savore nivelura ;
- Te keren pes kidimatura e romane familiençar ;
- Te keren kolaboracia e bi –raipnikane organizacieçar thaj e gadzençar;
- Te dikhel pes thaj te inkijarel pes o broij e manshengo kon pirel and-i shkola;
- Te dikhel pes mahskar o terne roma kon shaj te kerel buti sar siklijavno;
- Te mothoven pes savore konfliktura save achen mashkar o roma ;
- Te del pes informacia and-o romane familie vash e romane chavengi edukacia ;
- Te dikhel pes sar shaj o romane familie te oven maj but and- e shkolako prozesi thaj te dikhen sar dzal lengere chavengi shkola ;
- Te del pes informacia and-i shkola thaj and-o sherutnipen vash o partikularna aspektura save inkljion pash o roma.

2.3. Komparacia mashkar i analiza thaj so avela and-i praktika

I buti savi kerel o mediatori thaj o romano asistenti thaj vi lengiri rolija dikhel pes katar o kontexti thaj i problematika thaj katar e romane chavengo siklijaripen. Aijal katar i funkcia thaj i situacia thaj katar o butija save trobun o mediatori/ asistenti trobul te kerel buti pal akala objektivura:

- te dikhel kaj dzal pes and-i shkola
- te azutisarel thaj te marel pes mamuj/karing o problemura and-i shkola
- te azutisarel kaj te dzal pes maj laches/maj dur and-i shkola

Kana naj problemura and-i shkola o mediatori/ asistenti shaj te dikhel sar te vazdel maj but e shkolake shansura. Kana si problemura kaj o chave ni dzan and-i shkola thaj si problemura and-i shkola, i buti e mediatoreske/ o asistenti trobul te dikhel sar shaj te lacharel pes akaija situacia thaj te kerel buti vi e manushençar vi e shkolasa.

Si jekh paro pushibe : te naj mothovde laches thaj klaro o responsabilitete e mediatoreske vash e manusheske kon si asistenti shaj akava te kerel kaj o mediatori vaj o asistenti te ovel les bari kontrola katar leskoro sherutno, kana si kerdi lachi definicia vash i rolija e mediatoreske/ asistenti si phares te lel pes and-i godi sasti pari diversiteta/ ververipen katar o situacie thaj katar akava so trobul len e romen.

Jekh aver faktori savo si importante thaj save siles jekh vazni rolija si i edukacia thaj o niveli savo trobul e manushenge kaj te keren akaija buti. Akava rom mediatori shaj te lel pes butijate direktno katar o manusha kon si ko lokalno niveli vaj shaj te lel pes vi sar profesionalno, avijral katar i komuniteta, vi ande duj posibilitete vov trobul te ovel rom thaj trobul te vakijarel, te del duma romane. Kana si and-i maj anglutni posibiliteta si laches soske o manush dzanel lache i situacia kotar o lokalno niveli thaj si phares te arakhel pes manush kon te shaj te ovel les laches relacie e manushes kon trobul te kerel i buti e manushençar save si o maj chore thaj savengi situacia si maj dzhungali/bilachi.

And-i duito posibiliteta, si shukar soske isi spezikani formacia ama akate si o risiko kaj o manush te na maj ovel akseptuirime katar o manusha katar o them thaj te xasarel but vaxti/vrijama kaj te prindzarel e manushen, o tradizie thaj i aktualno situacia.

Thaj vi ande akaija posibiliteta si phares te mothoves jekhe manusheske save siles kvalifikacia te shaj te dzal te kerel buti and-e jekh bilachi/pari situacia. Shaj vi te ovel manush kon te kerel akaija buti thaj te na ovel katar i grupa e Romendar kon si and-i bilachi situacia. Dikhindor o kontexti, ande akala solucie shaj te dikhen pes vi o bilachimata thaj vi o lachimata.

Kana dikhen pes sa akala parimata and-i situacia dikhindor o sozialna –ekonomikane relacie thaj o interkulturalna shaj manush te xoxavel pes sigo thaj te vazdel te parijarel but i buti kaj te kerel la o mediatori.

Sar jekh exemplo jekh romano asistenti, saves siles but responsabilite, save mothovde pes maj opre, shaj ka ovel les problemura te kerel i buti savi kamel pes lestar katar o siklijarne jekhe rigatar thaj avere rigatar sa o butija save te kerel mashkar o relacia katar o roma thaj i shkola.

Vi kana o mediatori kana arakhel pes ande jekh pari situacia nashti te kerel sa e manushenge. Shaj vi leski buti te ovel maj but and-o sozialno thaj te nakel katar i shkola. Akale manushe shaj te ovel les vi o riski kaj te sa so mangel pes lestar te ovel maj but katar leskere kapaciteta thaj leskoro dzanglipen.

I buti savi kerel pes katar o mediatori na kerel pes katar o aver manusha kon si roma thaj les pes vi o fakti kaj vov si thaj mothovel pes leske soske si rom, thaj vi aijal leske butijake shansura aven maj zorale. O praktike and-o but thema sikaven soske but droma kerel pes konfuzia vash o rolle. Sar jekh exemplo e mediatoreski rolia shaj te dikhel pes akales kaj si sozialno asistenti.

Shaj te keren pes via ver konfuzie. Aijal o mediatori shaj te dikhel pes thaj vi vov te gindisarel pes sar jekh manush kon naj reprezentanti katar e edukaciaki sistema, ni sar jekh manush kon trobul te arakhel i relacia mashkar i shkola thaj o roma, a shaj te dikhel pes sar jekh reprezentanti e Romenge anglal i shkola thaj i lokalno administracia/sherutnipen. I situacia achel maj pari kana o mediatori naj numaj sar jekh manush kon vakijreal kon kerel o kontakti, a kana dikhel pes vi sar lideri akale manushenge. Dikhel pes kaj pal piro dzanglipen, pal akala relacie save siles thaj sa so dzanel e romenge

o mediatori shaj te vazdel pes but pe lokalno niveli thaj shaj ande kajekh vrijama sa akala dzanglipnasa shaj te fulel and-i politika.

Kaj te dikhel pes te na oven nisave problemura save shaj te den efekti karing i buti savi kerel pes katar o mediatori thaj katar o asistenti si but importante te len pes and-i godi sa o funkcie thaj te vazden pes prinzipura pala savende te kerel pes repsekti, prinzipura save te keren pes sajekhe butijke savi trobul te kerel pes. Pal odova trobul te dikhen pes save si o kriterura thaj so trobul te dzanel pes kaj te keren pes o kontrektna butija.

Ajal o asistenti and-i shkola siles o duj maj importanta funkcie:

- jekh funkcia savi si pedagogko – te azutisarel e romane chaven pal akava so mothovel leske o siklijarno, kana si and-i shkola thaj kana sikljion, te azutisarel len kana te keren pumari buti savi trobul len e shkolake;
- te azutisarel and-i relacia mashkar i familia thaj i shkola.

O mediatori and-i shkola siles o funkcie :

- te azutisarel and-i komunikacia mashkar i – familia – thaj i shkola;
- te del informacia e romen kaj te shaj te fulen maj laches and-i shkola thaj te dzanen sa so shaj te keren kaj te dzan and-i shkola;
- te dikhel kana si konfliktura thaj te marel pes mamuj lende, te del informacia and-i shkola, vi e romen, thaj kerel kidimatura mashkar o siklijarne thaj o familie thaj o romane reprezentatura;
- te azutisarel thaj te del vast kana si situacie save anen konfliktura.

Pal o mediatori thaj pal o asistenti pala lengi buti thaj te mothovas kaj voj fulel and-e trin situacie.

Maj anglutni funkcia, si soske o manush si Rom thaj lel pes butijate katar i shkola, o asistenti/mediatori shaj te ovel pozitivno modeli e romane chavenge thaj shaj te kerel kaj te vazdel piro respekti te ovel maj baro karing leste katar o manusha.

Duito, si kajekh familie kaj daran katar i shkola te na xasaren pumari identitei, thaj vov sikavel akale manushenge soske shaj te oves andre ande edukaciaki sistema bi te xasares tiri kulturalno identiteta.

Trito, kana o manusha daran te mothoven pes kaj si Roma, o mediatori/asistenti sikavel soske i shkola paruvda pes thaj o Roma shaj te mothoven putardes pumari identiteta.

Akala funkcie si mothovde generalno kaj te shaj te den posibilitea te ovel len adaptacia and-o verver/diferentna kontekstura. Savi te ovel i funkcia so si importantno thaj vazno thaj so kamel pes kaj e romane chaven te ovel len lachi edukacia savi silas kaliteti, thaj te azutisarel pes pe savore problemura saven silen e romane chaven kana dzan ki shkola thaj vi and-o maxala/pero. Trobul te kerel pes lachi buti mashkar o partnerija, thaj te shaj te aztuisaren pes so maj o romane chaven.

Kaj te shaj te kerel pes lachi buti pal akala prinzipura, o mediatorija thaj o asistentura trobul te sikaven pes maj anglal, te ovel len instrumentija savençar te shaj te keren buti thaj vi jekh insituzionalno azutipen savo te del posibilitea te ovel perspektiva/ te dzal pes maj dur akale profesiasa, thaj pal o mothovde prinzipura.

3. Sar inkijarel i institucia thaj profesonalno statuti vash o mediatorija thaj e shkolake asistentura

3.1. Tipura katar e instituciako inkijaripen vash o mediatorija thaj e shkolake asistentura

Kana dikhel pes i situacia akana vash o mediatorija thaj e shkolake asistentura thaj sar inkijarel i institucia inklijon but tipura pal akala profesionalna kategorie :

- and-e edukaciaki sistema, sar jekh personali kaj azutil ;
- katar o lokalna thaj regionalna shterutnimata ;
- katar o Romane bi-raipnikane/organizacie save naj katar o guverno save keren proektura vash o Roma

But fora/droma e shkolake asistentura lengoro statuti fulel ande edukaciaki sistema, lengoro statute andre and-i sistema parovel and-o verver thema. Sarkaj si and-o Thexsko Them thaj and-i Slovakia ande akala thema o mediatorija thaj o asistentija keren buti domut/desar but vrijama thaj lengiri funkcia si mothovdi/xramosardi and-o xakaj/zakono. Von len pes butijate pal i shkola thaj o Direktori siles kriterura pala savende von shaj te astaren pes butiate. Ande aver thema sar and-i Polska thaj and-i Croazia von le than and-o spezialna programme and-o Ministeri vash i Edukacia.

O bi – raipnikane/organizacie save naj katar o guverno romane thaj save keren buti e Romenge silen jekh but bari rolija kaj te azutisaren e mediatoron thaj e shkolake asistentura. Ande but thema akala organizacie kerde proektura thaj tovde o maj anglutne butija kaj te kerel pes traningo akale manushenge save si asistentura thaj mediatorija. Dikindor i lachi buti katar akala proektura o guvernura so maj but o Ministerija vash i Edukacia, line akaja ideja thaj dine pumaro azutimos thaj line andre and-i sistema akale manushen kon si mediatorija thaj asistentura.

Trobul te mothovel pes soske akala thema maj but katar i Zentralno Evropa thaj Sud- Est thaj akaja buti savi kerda pes katar o sherutnipen kaj te len ande and-i sistema e mediatoron thaj e asistonon avel katar o fakti soske akala thema trobul te fulen and-i Evropunti Unia thaj ande akala thema vazde pes/kerde pes nazionalna strategie vash o rma thaj zorale proektura pala savende dija love i Evroputni Unia.

3.2. Te sikavas : o than e mediatoresko than and-i edukaciake politike kaj te asutisaren pes o Roma and-i Rumania

I Rumania sikavel shukar jekh buxli edukaciaki politika savi te azutisarel e Romen thaj del jekh lacho exemplo vash e mediatoreski buti. Vakijarel pes pal o mediatori thaj na pal o asistenti, soske naj sar and-o aver thema and-i Rumania i rolija e mediatoreski si sar mothovas maj opre te kerel o kontakti mashkar o familie thaj o roma.

O maj anglutne butija vash o mediatorija thaj o asistentura astarde and-o bersh 1995 – 1996 katar kajekh romane asoziacie/organizacie thaj katar i organizacie Doktorija vi and-o Sundal/Sveto. O maj anglutno proekto pala saveste astarda te kerel pes buti astarda and-o bersh 1996 – 1998, akava proekti sasas azutisardo katar o Evropako Konsilo thaj leski kordinacia kerda pes katar o Interkulturalno Instituti and-i Timishoara thaj vi aver organizacie sasas sar partnerija – i Romani Kris, O Instituti vash i Edukacia and-o Bukarest, o Centro pal o Romane Rodimata thaj i Grupa katar o purane manusha kon naj and-i buti and-i Francia.

I buti savi kerda pes katar o mediatori and-e verver regionura kaj beshen/train o Roma sikavde shukar/laches leski rolija thaj o trobuj kaj te ovel mediatori savo te na ovel jekh sar o siklijarno thaj o sozjalno asistenti thaj akava das posibiliteta te dikhel pes shukar i funkcia savi kerel pes katar o mediatori and-o verver kontextura kaj train o Roma and-i Rumania.

I buti savi kerda pes pal akava proekti das posibiliteta kaj o Ministeri vash i Edukacia te prindzarel e mediatoreski profesia thaj kerda kaj i administrajia and-o shkole te akharel akale manushen save si mediatorija kana trobul. Trobul te mothovel pes soske nisavo budgeti, nisave love naisine kaj te pokinen pes akala manusha, i buti savi kerel pes avel numaj katar o proektura save kerde pes katar o bi – raipnikane/ bi – guvernoske organizacie. Numaj katar o bersh 2003-2004 kaj i buti savi kerel pes katar e shkolake mediatorija fulisti and-o kadro vash o Proekti Fare pala saveste kerda buti o Ministeri vash i Edukacia thaj tovda pes maj anglal and-o 10 Departamentura. Kana ka agordisarel o proekti o inkijaripen pal o mediatorija ka lel pes katar o publikane sherutnimata, thaj akava ka ovel o anglutno drom kana i institucia ka del jekh stabiliteta jekh azutipen thaj jekh siguracia. Aijal kaj te lel pes butijate o mediatori pal akala baze ka dikhel pes o duj bersha save aven ande savore departamentura and-i Rumania.

E sholako mediatori naj numaj and-e edukaciaki sistema. Thaj vi o fakti kaj vov naj sar o asistentura and-o aver thema savi si and-o prozesi and-o siklijavipen, vaj akalesa nashti te mothovel pes soske vov si chudo avrijal katar o siklijavipen. Si jekh importantno elementi vash o Roma thaj o siklijavipen pal i romani chib thaj i romani kultura. Akava siklijavipen si e manushenge kon si siklijarne roma thaj saven silen jekh spezifikano traningo.

Jekh posibiliteta *and-i* thaj *katar e* dajjaki chib si puterdo pe savore nazionalna minoritetija and-i Rumania. Akaja posibiliteta na tovda pes and-i praktika desar but bersha katar jekh seria katar bilache dikhimatura. Shaj te mothovas soske o manusha kon sasas len jekh lacho niveli thaj save shaj te keren buti and-o siklijavipen na sasas but thaj vi o but dialektura and-i romani chib kerenas kaj te ovel pares jekh siklijavipen pala late thaj vi kaj o romane famile thaj chave nikamenas te ovel len maj but chasura maj but and-o kurko kaj te sikljion i romani chib thaj kultura.

O butija kaj te marel pest e dzal pes karing akale bilache dikimatura thaj stereotipura astarda katar o bersh 1998 and-o Ministeri vash i Edukacia o manusha kon astarda maj anglal akajja buti sasas o Gheorghe Sarau, lingvisto savo si spezializiruime pal i romani chib thaj inspektori vash o Roma and-o Ministeri. Akala butija save astarde maj anglal pal i iniativa katar o bi-raipnikane/ni guvernoske organizacie thaj o UNICEF dikhle maj anglal te vazden o siklijavipen and-i romani chib thaj kultura thaj avere rigatar te dikhen kaj akava siklijavipen te ovel vi ande aver regionura and-o them.

Duj butija kerde kaj ande akala bersha te vazden pes jekh lacno numbri katar o manusha and-i romani chib thaj so maj but lendar si roma. Jekhe rigatar si i posibiliteta kaj te shaj te fulen terne roma and-o universiteti, and-i mashkarutni shkola thaj te kerel pes lenge i kvalifikacia savi trobul lenge. Akaja sistema del posibiliteta te sikljion pes and-e nilaeski shkola thaj vi o siklijavipen durijal jekh siklijavipen thaj jekh formacia/traningo khetanes. Si love/burse e ternenge kon kamen te sikljion thaj te keren akava traningo.

Kana kerde pes sa akala butija kaj te azutin e Romen ko tereni/ po than jekh bari rolija sasas o Inspektorija e Romenge kaj line pes butijate ande sajekh shkolaki inspekcia and-o departamenti. But lendar si roma thaj lengi rolija si te keren kordinacia and-o siklijavipe and-i romani chib thaj kultura thaj vi te azutisaren kaj te len pes butija save te den posibiliteta e romane chaven te ovel len lachi edukacia.

O mediatori rom si and-o shkole ande savende si maj but roma thaj ande savende si pari i situacia, o chave na dzan ki shkola, na sikljion, thaj meken i shkola. Kaj te kerel laches piri buti o mediaotori siles kontakti na numaj e siklijarnençar, e familiençar, e romençar katar o than, les siles kontakti vi e manushesa kon sikavel i romani chib savo si and-i shkola thaj o inspektori vash o Roma. Siles vi kontakti e manushençar kon si mediatorija e averenge kon naj roma thaj o kontaktija mashkar lende azutil te vazdel pes i kaliteta pal i buti thaj i pakiv mashkar o manusha thaj vi o paruvipen jekhe averesa. Trobul te mothovel pes soske i buti savi kerel pes katar o mediatorija and-i Rumania sikavel thaj kerel identifiacia e ternenge save shaj te oven siklijarne pal odova thaj te fulen andre and-e edukaciaki sistema.

3.3. Problemura thaj soluzie kaj te ovel profesionalno pridzaripen e mediatoreng e thaj e shkolake asistentura

Po evroputno niveli akana dikhel pes kaj te ovel prindzaripen e mediatoreske thaj e shkolako asistenti sar jekh kotor katar e edukaciaki sistema. Akalestar inkjion pozitivna lache butija vi vash o kaliteti pal i buti thaj i rolija savi del o mediatori thaj o asistenti and-i shkola thaj te dzal pes maj dur katar o pilotna faze thaj te dikhel pes te ovel jekh politika savi ovel kerdi pal o butija saven trobun thaj te tovel pes po regionalno thaj nazionalno niveli and-o thema ande savende trobul te ovel.

I buti savi kerel pes katar o mediatori/ asistenti rom shaj te dikhel pes katar o lokalna sherutnimata sar jekh buti savi kerel pes jekh manushestar kon si avrtuno thaj shaj te vazden pes problemura and-o relacie and-i shkola mashkar i direkcia and-i shkola thaj o siklijarne. Akava na dikhel pes and-o thema kana e edukaciako personali si lino butijate katar o lokalna shterutnimata/administracia.

Kaj te dikhel pes te na oven problemura thaj biaxakijaripen mashkar o Roma thaj o avera, si importante/vazno kaj te del pes jekh zoralo statuti vash o mediatori/asistenti savo te pashijarel pes so maj e averençar save si katar o personali and-i shkola.

Aijal e manushes kon kerel buti sar mediatori trobul te ovel les jekh kontrakto kaj te kerel buti savo te ovel bute vrijamake/vaxteske te na ovel jekh kontrakto savo te ovel jekh bersheske vaj kajjekh chon soske akana na del motivacia e manushes thaj tovel les te ovel les jekh pozicia maj tele katar o aver manusha kon si and-i shkola. Leski

pokin, o love save lel ni trobul vi von te oven maj tele katar e averenge manushenge kon keren buti and-i shkola.

Shaj te avel jekh risiko, jekh problemi odolestar kaj o romano asistento pala piro statuti si manush telal o siklijarno, pando si lestar. Si jekh shukaripen, savo si interesnato kana vakijarel pes pala siklijarno and-i romani chib, les siles jekh statuto avo naj e avare siklijarenen thaj vov kerel buti khetanes e shkolake mediatoresa.

Si jekh solucia, shaj te arakhel pes jakh axkijaripen mashkar savorende, kaj te kerel pes and-i shkola jekh soveto, jekh komiteti kaj te kidel savoren khetanes thaj savore te keren respekti karing o kompetencie/dzanglipen thaj karing i buti thaj responsabiliteta savi trobul te kerel pes sajekhe manushestar.

I experientia, i buti savi kerel pes katar o mediatorija thaj e shkolake asistentura thaj vi katar e sastipnaske mediatorija and-i Rumania, sikaven soske vi kaj i institucia prindzarel e mediatore/asistenti thaj vazdel les anglal pire manusha, trobul te azutisarel thaj te inkijarel vi leski otonomia, te na ovel pando te ovel putardo sar si mothovel pes ande leskoro statuto.

Kaj te dikhel pes te na ovel pandipen, karing i shkola, thaj te na achel aijal kaj te ashunel pes numaj shaj te oven but solucie. Aijal kaj te ashunel pes e shkolaki direkcia thaj o romano inspektori akava shaj te kerel kaj e shkola te na ovel las but zoralipen thaj te del posibiliteta kaj o asistenti/mediatori te shaj te mothoven pumare dukha, thaj sa so nikamen. Aijal maj anglal kaj te astarel buti o inspektori vaj aver manush katar i sistema saves siles responsabilitete shaj te kerel jekh kidimos thaj te kidel savore manushen kan keren buti and-i shkola thaj te mothovel shukar savi si i rolija thaj i buti kaj trobul te kerel pes katar o asistenti thaj o mediatori. Ande leskiri buti trobul te dikhel pes te ovel jekh axakijaripen e shkolasa, savore manusheçar kon keren buti and-i shkola e romençar, kaj te shaj te kerel laches, shukar i komunikacia mashkar lende thaj te dikhel te na oven konfliktura thaj problemura, thaj te dikhel sar te azutisarel savoren. Jekh aver elementi savo si importante kaj shaj te azutisarel e mediatore thaj e manushes kon si asistenti si te dikhel so maj shukar, te dzanel so maj laches o kontexti pire butijako, te dzanel so trobul te kerel, save si e administraciake prozedure thaj so trobul te kerel.

E mediatore/asistenti te ovel les jekh gido, jekh dokumenti thaj akava dokumenti te ovel lino ofizialno katar o sheturnipen/institucia akava shaj te azutisarel na numaj te katar o bilache butija save shaj te oven, ama shaj te ovel vi sar jekh intrumenti kon te del posibiliteta te kerel

pes i buti maj laches, thaj azutisarel pal odova kana kerel pes i evaluacia / kana dikhel pes i buti savi kerda pes.

Jekh aver elementi savo trobul te lel pes and-i godi si kana lel pes o mediatori/asistenti butiate, kana alosarel pes o manush. Kaj te na kerel pes kon sar kamel o sherutnimata/zoralimata trobul te ovel len kriterura save te oven i baza. I shkola trobul te ovel putardi thaj te dikhel te lel e manushe savo chaches trobul thaj savo shaj chaches te kerel i buti kaj te azutisarel e manushen sosa trobul len.

Vazdel pes jekh pushiba vash o kondicie ande saveste te ovel o posti and-i shkola vash o mediatori/asistenti. Ande kajekh thema si kriterura save axakijaren pes but laches/shukar ande aver thema si e edukaciake sherutnimata/administracia save len o decizie, kon mothoven sar te ovel. Te penas sar si and-i Slovakia, jekh posti vash o asistenti shaj te ovel putardo karing i direkcia and-i shkola, kana isi maj but desar 5 chave kon silen problemura thaj lengiri situacia ci bilachi, thaj kamel pes katar o asistenti te kerel buti dzi ko 20 chave, na maj but. Akava achel jekh pushibe savo si putardo ande but thema, soske o asistentura/mediatozi vazde si jekh kotor katar o spezialna programa and-o Ministeri vash i Edukacia thaj jekh putaripen, jekh buxlijaripen ashugijarel pes te ovel, dikhel pest e achel and-o bersha kaj aven/ and-o vaxti/vrijama savo avel.

Trobul te ginisarel pes vi pal o ververipen/diferencia sar o thema len o statuti e mediatoresko thaj e manusheko kon si asistenti. Aijal mothovel pes shukar kaj te axialjiovel pes laches soske o manush trobul te ovel Rom thaj trobul te kerel buti kaj te azutisarel pire manushen. Avere rigatar amen vakijaras pala o manusha kon si ande bilache situacie/ saven silen problemura bi te mothovas kaj si numaj jekhe grupake. O manusha kon inkijaren pala i duito versia/vakijaripen kamen te ovel jekh egaliteta, thaj te ovel jekh axakijaripen mashkar o manusha save si avere kulturendar thaj te lacharel pes i komunikacia o konktakti mashkar lende. O manusha kon inkijaren thaj kamen o Roma te oven azutisarde akalesa sikaven kaj isi jekh diferencia mashkar i generalno populacia thaj o Roma thaj kaj ni jekh aver grupa and-i Evropa na sasas las gadiki but bilachimata thaj dukha thaj gasavo chudipen. Thaj,o butija save kerde pes and-i Rumania, sikavde efekti, sar kaj sasas putarde tana e Romenge and-i shkola thaj and-o Universiteti and-i Rumania.

Sar te kerel pes kaj te sikavel pes kaj trobul stabiliteta/siguracia and-o statuti e mediatoresko thaj o manusheske kon si asistenti and-i politika savi kerel pes ?

Thaj sar te dzal pes maj dur katar o paradoxi, kaj i buti e mediatoreski thaj e manusheki kon si asistenti te si lachi, te kerel pes shukar, vov ni trobul te ovel maj but and-i shkola, trobul te dzaltar, thaj akava xasarel lesko than? O butija save mothoven pes thaj save keren pes sar definicia shaj te paroven pes, ama vov sikaven kaj isi jekh diferencia mashkar i generalno populacia thaj o Roma.

I experiencia, i buti savi astarda te kerel pes and- e but thema bute bershendar kaj te azutisaren pes o Roma sikavel soske si jekh buti savi trobul te kerel pes but bersha thaj o mediator/asistenti trobul te kerel buti but bersha kaj te shaj o romane chave te oven laches and-i shkola thaj te shaj te ovel len shansura sar e averen chaven kaj isilen. Odolestar vi sode/kozom manusha isi asistentura/mediatorija von resen and-o verver thema kaj te shaj te sikaven and-o bersha kaj aven jekh chachi profesionalno grupa e bute romenge. Thaj vi i buti savi kerel pes katar o mediator/asistenti del posibiliteta te astarel pes o manushe butijate thaj akaija profesionalno experiencia shaj te del jekh bari posibiliteta kaj te astaren pes o manusha butijate.

4. O siklijavipen/i formacia e mediatorengo thaj e siklijarnengo

4.1. Sikavas duj examplura vash o silijavipen : romane pedagogka asistentura and-i Slovakia thaj shkolate romane mediatorija and-i Rumania

I formacia/siklijavipen pal o pedagogka asistentura and-i Slovakia

And-i Slovakia, sar mothovel pes and-o xakaj/zakono vash i edukacia, jekh pedagogko asistenti trobul te ovel les jekh siklijavipen pala vareso and-i universiteta, vaj mashkarutni shkola, vaj generalno siklijavipen and-i Universiteta, thaj te ovel vi pedagogko siklijavipen. Dzi ko 2001, shaj o manush kon kerel akaija buti te ovel les vi cikni edukacia vaj mashkarutni profesionalno edukacia, akava manush trobul/musaj te sikljiol ande jekh kursi savo si katar o ministerti vash i Edukacia.

Akana si 4 gasave kursura, save keren pes katar o bi –raipnikane/ organizacie save naj katar o guverno katar o 180 – 160 chasura kaj te sikljiol pes. Ande akala kursura sikljiol pes pedagogika, psixologija, thaj vi :

- i pedagogika karing o chavo/chej kon sikljion;
- sar te kerel pes komunikacia;
- sar te ovel and-i klasa, and-o chasura and-i shkola;
- o soziokulturalna karakteriskite and-o Roma (historikano pashjaripen, etnografikano thaj soziologichno);
- o metodura sar te kerel pes buti and-i klasa thaj kaj te ovel shukar, laches andre and-i klasa kana sikljiol pes ;
- sar te sikljiol o manush korkoro ;
- i shkola thaj o roma – i relacia e familiençar.

Jekh katar kala kursura si kerdo maj but kaj te kerel pes buti e familiençar vi jekh aver dikhel te kerel formacia/ te sikljion o siklijarne sar te keren buti khetanes e manushesa kon si romano asistenti.

Desar but bersha, but proektura kerde katar o Fare, vash i edukacia e Romenge, save keren pes katar o Ministeri pal i Edukacia pala savende dija love i Evroputni Komisia azutisarde kaj te oven module vash i formacia e manushengo kon si pedagogka asistentura. Jekh kotor katar akava siklijavipen si kerdo vi kaj te kerel pes jekh

universitetsko formacia/siklijavipen akala manushenge thaj savo trobul len.

Sa akala module lokijaren i buti kaj trobul te kerel o asistenti e romane chavençar, e familiençar thaj e shkolasa. Pal akala butija so mothovdam maj opre si vi aver sar:

- te keren pes planura vash o tematike thaj e manusheske
- te oven metodura kaj te shaj te dikhel pes sar dzal o chavo/chej and-i shkola ;
- te dzanen o chave kon dzan and-i cikni shkola (maj anglal kaj te astarel pes i normalno shkola) sar te astarel te siklijol;
- te oven strategie save te den posibiliteta te ovel maj lachi komunikacia/vakijaripen e familiençar;

Thaj vi aver pozitivno elementi inkljol katar akaija buti kaj te shaj te vazdel pes, te lacharel pes i inerkulturalno komunikacia thaj te sikavel pes e Romengo etnikano thaj kulturalno identiteti thaj te parujen pes o bilache stereotipura thaj dikhimata.

O butija katar o kursura thaj o dokumentura vash i metodologija kaj kerel pes lençar buti va pal o agor e Proektosko Fare, o them lel i responsabiliteta te lel akala formacie/siklijavimata and –i kadro kaj si publicjno administracia.

Jekh programa pal i formacia/siklijavipen vash e shkolake mediatorija and-i Rumania

Kana astarda i programa and-o bersh 2003- 2004 kerdi katar o Proekti Far kaj te azutin pes o chave save silen problemura so maj but o romane chave, programa kerdi katar o Ministeri vash i Edukacia, and-i Roumania nakla es katar o stadi kaj te keren pes formacie save naj bute vrijamake, formacie/siklijavimata kerde katar o bi-raipnikane organizacien thaj ande akaija programa gelija pes maj dur, kaj te tovel pes jekh programa vash i formacia/siklijavipen savi te ovel prindzardi katar i institucia thaj te ovel bute vrijamake thaj te pridzarel pes katar e edukaciaki sistema.

Ande jekh kotor katar akava proekti kerda pes propozicia te kerel pes jekh kursi, jekh formacia/siklijavipen e romane mediatorenge. Akava kursi si 1500 chasura, 28 kurke, thaj siles trin tipura formacia:

- teorikano siklijavipen ande jekh centro vash i formacia/siklijavipen (336 chasura) ;

- Formacia vash e butijako tan (i shkola vaj o mediatori kon si astardo butijate)
- (504 chasura) ;
- Individualno formacia/sikljavipen kaj te ovel sajke manusheke jekh siklijarno (660 chasura)

Thaj si vi jekh modula 30 chasura kaj te dikhel pes sode siklilapes thaj te mothovel pes so kamel pes maj but te dzanel pes

O sikljavipen so inkljiol katar akaija programa katar i formacia kerel pes khetanes e mediatoresse butijasa savo mothovas and-i rig 2. Akaija programa dikhel te kerel e mediatore kaj te shaj te kerel, te dzanel:

- te dzanel thaj te mothovel savi si o problemura kaj silen e romane chaven thaj soske ni dzan and-i shkola, save si o problemura kaj achaven len te na dzan ki shkola;
- te azutisarel e familien, te mothovel lenge sar shaj te dzal pes and-i shkola, thaj te sikaven lenge save si o manusha kon silen i resposabiliteta pal akava thaj o manusha kon si o sherutne;
- te vakijarel pes te ovel komunikacia bute manushençar;
- te ovel mashkar o manusha kana trobul thaj kana silen problemura, and-i shkola thaj vi and-i familia ;
- te kerel buti khetanes e direkciasa and-i shkola, e manusheçar kon si and-i shkola, thaj e romençar;
- o them te sikavel soske si jekh them ande saveste isi but kulture, thaj kaj savoren silen jekh khetane posibilitete, sar vi and-i shkola, thaj vi and-i familia, thaj vi and-o traio ;
- te azutisaren pes o chave kaj te dzan maj dur and-e pumaro dzanglipen thaj te te del len posibiliteta te dzan maj opre thaj te vazden pes

And-o kadro vash i formacia o kurikulom si kerdo ande duj sekcie : jekh formacia kaj te ovel i baza thaj te oven maj but module save te alosaren pes pal akava so trobul e manusheske thaj e manushenge.

O kurikulom katar i baza siles 7 teme:

- o shkolako mediatori thaj leski rolija, thaj i kolaboracia ; thaj posibiliteta kaj te ovel kolaboracia ;
- edukacia ;
- azutipen, buti kaj te lacharen pes o konfliktura, orientacia ;

- azutipen, vazdipen savore te oven khetanes ; vakijaripen savore jekh mashkar avereste;
- romani chib, kultura, thaj literatura;
- « te ovel posibiliteta vash i evroputni informatika » ;
- komunikacia, vakijaripen mashkar savorende, ashundipen, prezentacia katar o informacie.

O module save keren pes maj but si vash o theme:

- uristikano/xakaesko azutipen e chavenske, cheijake ;
- paripen, problemura kana sikljol pes ;
- socialna problemura, emozionalna thaj problemura sar te inkijardol o manush ;
- te ovel siklijavipen/formacia e familienge thaj daenge thaj dadenge ;

I formacia kana kerel pes pe butijake than ande late fulen but butija, andre fulen strategie, dzanglimata:

- te dzanen pes o roma thaj i shkola ;
- te dikhel pes so trobul and-i shkola thaj so trobul len e romen ;
- te dikhel pes sar te astarel pes i buti, sar te kerel pes o kontakti and-i shkola, thaj and-i familia;
- te kerel pes evaluacia katar i buti savi astarda pes thaj savi kerel pes.

O individualno plani vash i formacia, thaj vi o duj tipura formacia save keren pes vi von thaj save mothovas len maj opre, pala lende kerel buti o mediatori jekh manushesa kon si leske sar direktori, but drama si jekh mediatori savo siles experientia thaj i direkcia katar i shkola. Dikhel pes but kana vazdel pes o mediatori, kana achel dzanglo/ kana sikljol dikhel pes savi si leski kapaciteta te kerel aplikacia pal o metoda thaj o instrumentija savo sikila and-i teoria, sar kerel lengi aplikacia.

4.2. Analiza : so trobul thaj treningura – kana dikhel pes i realiteta ko tereni/ and-i praktika

Akala duj examplura vash i formacia sikaven jekh lachi informacia savi sila lacho kaliteti, i buti savi keren o mediatorija/ o asistentura putrel i posibiliteta o drom kaj te shaj o manusha kon keren akaija buti te arakhen buti. Akala duj examplura naj but vrijama sar isi ko evroputno niveli thaj vadze ni sikavde pumaro vaznipen/ pumari trobulj

ko tereni. Ande aver thema akala formacia keren pes sar seminarija, ama naj but chasura vash i formacia. O maj baro paripen sit e shaj te lel pes ofizialno prindzaripen akale formaciake, kaj te ovel profesionalno prindzardi. Akala tipura formacia save keren pes trin chon vi von si laches thaj anen lache rezultatura: shaj te ovel len maj lachi adaptacia, thaj te ovel len maj lachi adaptacia pal o trobuj e manushenge kon keren i formacia. O metodura save kamen te keren pes si kerde khetanes averver aktivitetencar, o manusha keren pes buti and-o grupe , parujen informacia mashkar pumende. Akaija formacia savi kerel pes katar i analiza thaj katar i praktika katar i situacia katar o tereni, si jekh importantno elementi, thaj save siles jekh adaptacia and-i buti savi trobul tekerel o mediatori vaj o asistenti.

Kana diken pes o rezultatura save kamen pes thaj o perspektive save inkljion katar i formacia savi kerel pes but vrijama, ande jekh edukaciaki prindzardi institucia, sar o kolegi vaj i universiteta, akava dikhel pes te ovel sar i maj lachi solucia. Akaja solucia si but interesantno thaj lachi sar sikavel o exemplo and-i Rumania. Sikavel pes khetanes i klasichesko formacia thaj i formacia po than kana kerel pes i buti, savi kerda pes pal o proekti Fare and-o pedagogka kolegura. Vadze ni dzanel pes sar ka pokinel pes, katar ka aven o love jekhe gasave formaciake, thaj so maj but jekh manusheske kon si choro thaj save naj les posibiliteta. Shaj te dikhel te arakhel pes solucia kaj te den pes love/ burse vash o manusha kon keren i formacia sar mediatorija/ asistentura sar kerel pes and-i Croazia. Sar sikavel akava example, na sa jekh vrijama shaj te arakhen pes o manusha kon trobun, si pares, te meken pumaro trajio bute vaxteske thaj pumare familie. Akava shaj te ovel jekh posibiliteta e ternenge kon kamen te sikljion thaj kon kamen te keren buti sar mediatorija thaj sar asitstentura and-i shkola ande pumare thema thaj vi ande avere thema ande savende i situacia si jekh.

I formacia savi ka kerel pes but vrijama, savi kamel but vaxti shaj kajekh manusha te kamen te keren la thaj te nashti te keren la andar o vaxti, te ovel lenge pares soske si but vrijama. Shaj te dikhel pes vi aver solucia, kaj i formacia savi na kerel pes bute vaxteske/ bute vrijamake shaj te fulel and-o profesionalno kvalifikazia and-o propozicie save den pes katar o agencie vash i buti. Akaja formacia ka kerel pes avrijal katar e edukaciaki sistema, ande late shaj te fulen spezialistura thaj manusha katar i praktika saven silen i kompetencia thaj o dzanglipen saven ka ovel len posibiliteta te sikljion and-i praktika thaj ka del i posibiliteta te lel pes jekh prindzardi diploma , savi del posibiliteta direktno te astarel pes buti.

Jekh katar o kondicie kaj te ovel gasavi formacia si te ovel kolaboracia mashkar e edukaciake institucie thaj mashkar o manusha kon si sherutne vash i profesionalno formacia.

Shaj te ovel vi trito solucia kaj te kerel pes jekhe formaciasa savi naj but vrijama thaj vi jekh sertifikati savo te sikavel i kompetencia, thaj o dzanglipen. Akalestar but siklijarne thaj mediatorija/ thaj asistentija mothoven soske i personaliteta thaj o personalno mangipen e manushengo te den jekh lachi edukacia e romane chaven thaj vi lengiri relacia/ o kontakti ande jekh bi ofizialno kontexti but droma den jekh maj lacho rezultati katar jekh formacia. Thaj maj but o prindzaripen vash o sertifikati savo sikavel o dzanglipen ko evroputno niveli shaj te azutisarel o situacie kana nashti te kerel pes jekh profesionalno formacia soske kamel pes lake obligatoarno shkola.

Si jekh elementi savo dikhel pes ande but thema and-i Evropa soske o manusha kon trobul te oven asistentura/ mediatorija ni resel naj but manusha sode trobul. Na dzanel pes sode manusha trobun vash i formacia, maj anglal kaj te kerel pes i formacia savi trobul.

Trobun te penel pes soske, akaja buti savi si so maj but thaj so maj but ashundi vas hi formacia e mediatorenghe thaj o asistentura, trobul te del posibilitea vi e bi – raipnikane organizacien/ organizacie save naj katar o guvernino te keren buti khetanes e edukaciake shterutnimasa. Sar mothovel pes maj opre and- e but thema, o maj anglutne formacie astarde te keren pes katar o bi – raipnikane organizacie/ ONG thaj akajia experiencie trobul te sikavel pes. Avere rigatar and-e akava fundavno prozesa kana keren pes o politike e Romenge save si e Romenge, trobul te kerel pes konsultacia, te kamel pes e Romengo gindo thaj o gindo katar o bi-raipnikane organizacie saven silen jekh experience katar o institucie thaj save keren buti vash i formacia pal o asistentura thaj o mediatorija. Akala organizacie shaj te akharen pes kana keren pes o programe thaj kana kerel pes lengi evaluacia thaj te len kotor kana kerel pes realizacia vash o diferentna strukture thaj vash lengo impakti ko tereni.

Odolestar, kana kerel pes i formacia vash o mediatorija thaj o asistentura trobul te dikhel pes maj but vash i kompetencia thaj lakiri evaluacia, thaj trobul te dikhel pes but vash i evaluacia, kaj te shaj e butija te ovel la lacho kaliteti. Jekh lachi thaj interesantno solucia shaj te inkjiol akalestar vash i otoevaluacia, thaj andre te fulen o akturija katar i shkola, o siklijavne, o familie thaj o manusha katar o lokalno niveli. Lengiri rolja achel so maj zorali thaj so maj sorali thaj o dialogi i komunikacia mashkar lende achel so maj zorali thaj so maj zorali.

Maj anglal kaj te shaj te ovel akaija rolija vash i otoevaluacia, trobul te keren pes spesifikane module save te fulen andre and-i formacia.

5. Konkluzie thaj Rekomandacie

I analiza katar i aktualno situacia thaj i rolija vash o profesionalno statuti e manushenge kon keren i formacia/ o siklijavipen kaj te oven mediatorija thaj shkolake asistentura sikavel soske akava si jekh lachi thaj aktivno buti thaj sikavel soske amen jekh vazno/ importantno momenti thaj akalestar inkljion duj vazne butija :

- jekh paruvipen pal i situacia savo nakel katar o bi – raipnikane organizacie thaj katar e guvernoske politike po nazionalno niveli thaj savo si azutisardo katar o evroputne strukture ;
- jekh buxlijaripen vash i buti savi te kerel pes katar o asistentura thaj o mediatorija so maj but and-i Centralno Evropa thaj and-i Sud – Est, akava achel direktno e edukaciake sistemasa.

I ideija kaj o manush kon astarel pes butijate te ovel rom thaj te kerel buti sar mediatori thaj asistenti azutisarel maj but o shansura and-i edukacia thaj and-o kaliteti vash o siklijavipen. Akava trobul te azutisarel pes katar savore evroputne edukaciake sisteme and-e savore evroputne thema.

I buti savi ka kerel pes katar o asistenti/ o mediatori na lacharel sa, trobul vadze thaj so maj but butija te keren pes save te astaren savore aspektura katar edukaciaki sistema thaj te den maj bari posibiliteta e Romen te ovel len aksesi/ te fulen and-o publiczna servizura.

Dikhindor thaj te inkijarel pes and-i godi i aktualno situacia vash i buti katar o mediatorija thaj e shkolake asistentura, trobul, musaj te dikhel pes so maj zorales vash i evaluacia kana keren pes o formacia vash o asistentura thaj o mediatorija thaj te dikhel pes lengoro impakti po tereni/ direktno and-i praktika.

Jekh gasavi evaluacia trobul te dzal maj dur and-aspektura save but fora/ drom dikhen pes thaj vakijaren pala lende trobul te dikhen pes te keren pes evaluacie vash o evroputne proektura save te sikaven direktno e Romane chavengo siklijavipen. Trobul te mothovel pes

soske si but importante vi o kaliteti, kaj te shaj te respekti jekh mashkar avereste thaj te ovel jekh egaliteti and-o shansura, te na xasaren pes o kulturalna diferencie thaj te ovel jekh asimilacia.

Akaija buti astarda te kerel pes desar o bersh 1994 thaj resli dzi ko seminari and-i Timishoara and-o bersh 2004, kaj te shaj te del posibilitea te ovel jekh paruvipen mashkar o experiente, te sikaven pes perspektive/ butija save trobul te keren pes maj dur thaj i buti pal akava trobul te kerel pes thaj te lel pes and-o vast kaj te dzal pes maj dur katar e Evropako Konsilo.

Akava shaj te kerel kaj te ovel jekh mrega katar o aktiorija savore te keren buti khetanes thaj te vazden pes prinzipura, te ovel gido vash o akcie kon te sikavel o butija save trobun te keren pes thaj te oven formacie sa akava te ovel buxlijardo po evroputno niveli.

Maj dur kaj te mothovel i buti savi kerel pes katar o mediatori vaj katar e shkolako asistenti shaj te achel maj zorali, kaj te sikavel pes thaj te kerel pes aijal kaj te ovelas adaptacia po tereni thaj te del posibilitea kaj te oven kontaktura jekh mashkar averese katar o manusha katar o regioni thaj katar o them thaj vi po evroputno niveli.

Thaj vi so mothovel pes and-i agenda and-o Evropako Konsilo thaj vi and-o aver organizacie thaj vi evroputne organizacie shaj numaj te azutisarel thaj te kerel maj but kaj o guvernura te keren aplikacia/ realizacia pal akala butija thaj katar i experientia thaj te len sa akala experiente/ butija thaj o rezultatura katar o proektija and-i godi.

O Evropako Konsilo trobul te inkijare/ te azutisarel kaj and –o aktualno kontexti/ avgives o guvernura trobul te vazden maj but pumari responsabiliteta kaj te ovel khetani buti mashkar o guvernura thaj o Roma thaj te keren buti sar partnerja kana keren politike thaj praktike and-i akaija avlin.O Evropako Konsilo trobul te azutisarel kaj te oven regularna kontaktura thaj kidimatura mashkar o Roma thaj o guvernura.Trobul te kerel pes jekh kidipen katar e Evropako Konsilo kaj te shaj te kerel pes konsultacia vash spezifikane rekomandacie pal i buti thaj i formacia pal o mediatorija thaj o asistentija roma.

KONTAKTURA :

Evropako Sombeshipen

F-67075 Strasbourg Cedex

Generalo Sherutnipen 4 (Edukacia, kultura, ternipen thaj sporto)

aurora.ailinxai@coe.int

Fax : +33 (0)3 88 41 27 06

Site Web :

<http://www.coe.int/education/Roma>

